Piotr Eberhardt – ostatni taki geograf

Tomasz Komornicki

Profesor Piotr Eberhardt był osobą o niespotykanym potencjale naukowym. Świadczy o tym sekwencja problematyki, jaką się zajmował, charakterystyczna raczej dla wcześniejszych pokoleń wybitnych geografów. Dziś dojrzali badacze rzadko zmieniają tematy swoich analiz. Częściej decydują się na przysłowiowe „odcinanie kuponów" od zagadnień, którym poświęcili wcześniejsze lata kariery. W przypadku profesora Eberhardta było inaczej. Dlatego gdy dziś wspominamy jego sylwetkę, musimy jednocześnie nawiązać do historii geografii, do geopolityki, demografii Europy, a ponadto także do organizacji przestrzennej Polski oraz do jej współczesnych problemów społecznych. Odwaga podejmowania nowej tematyki, połączona z wielką skrupulatnością naukową oraz płodnością publikacyjną spowodowała, że Piotr Eberhardt należał na przełomie XX i XXI w. do postaci kluczowych nie tylko dla polskiej geografii, ale także szerzej rozumianych nauk społecznych i humanistycznych. Przyczyniło się do tego m.in. umiejętne łączenie warsztatu geograficznego i historycznego, dające unikatowe rozumienie współczesnego świata widzianego zarówno w układach terytorialnych, jak też na osi czasu. Żyjemy dziś w okresie nadmiernie sztywnych klasyfikacji dyscyplin akademickich. W ich ramach jesteśmy oceniani, czasem też bronimy dyscyplinarnych granic przed niechcianymi konkurentami. Piotr Eberhardt całym swoim dorobkiem zaświadczył, że są to podziały tyleż umowne, co czasem także szkodliwe. Był on zapewne jednym z ostatnich przedstawicieli jednolitej geografii społeczno-gospodarczej (geografii człowieka).

W tym miejscu konieczne jest podkreślenie, że wspomniana umiejętność przechodzenia do nowych tematów badawczych na kolejnych etapach pracy naukowej nie generowała uszczerbku w jakości badań profesora Piotra Eberhardta. Co więcej, w każdej ze wspomnianych wyżej problematyk wchodził on szybko do „klasyki" zagadnienia. Podejmowane tematy były często przełomowe. Dziś zajmuje się nimi wielu, ale ich podstawę w trudnym dla nauki okresie początków polskiej transformacji współtworzył właśnie profesor Piotr Eberhardt. Możemy tu wymienić takie zagadnienia jak wyludnianie się wsi, czy polska granica wschodnia. Czas, jaki minął od publikacji niektórych prac, a także od śmierci Profesora, pozytywnie zweryfikował tezy jakie wówczas stawiał. Przedstawiciele geografii, historii, socjologii, politologii nadal często odwołują się do prac Piotra Eberhardta. Swoje piętno

odcisnęły one także w sferze praktyki. Tezy zawarte w przygotowanej wspólnie ze S. Leszczyckim i S. Heřmanem *Koncepcji aglomeracji miejskich w Polsce* znalazły swoje odzwierciedlenie w kolejnych dokumentach strategicznych, w tym w Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030. Już wówczas (początek lat 70.) Autorzy dostrzegali potrzebę zapobiegania rozlewaniu się aglomeracji, przybierających postać tzw. „tłustej plamy". Także prowadzona przez profesora Eberhardta bieżąca analiza wizji geopolitycznych podejmowanych w postradzieckiej Rosji zyskała dziś, po roku 2022 szczególną wartość. Pomaga nam zrozumieć koncepcyjne podstawy agresywnej polityki wschodniego sąsiada.

Trzeba też podkreślić ponadprzeciętne dbanie przez profesora Eberhardta o obiektywizm naukowy. Był on szczególnie ważny, gdy badania dotykały delikatnych nieraz problemów historycznych, geopolitycznych lub narodowościowych Europy Środkowej i Wschodniej. Dowodem tego obiektywizmu są tłumaczenia oraz pozytywne recenzje w wielu krajach, w tym w Rosji, Ukrainie, Białorusi i Stanach Zjednoczonych.

Zasługi naukowe Piotra Eberhardta z pewnością pozostaną w klasycznym dorobku geografii i historii. Bardzo ważne jest, aby pozostało także wspomnienie o wyjątkowym człowieku, który pracę badawczą łączył z życzliwością, gotowością do dzielenia się własnym doświadczeniem, umiejętnością rozwiązywania konfliktów. Miałem to szczęście, że z Piotrem Eberhardtem pracowałem wspólnie w Zakładzie Przestrzennego Zagospodarowania przez ponad 30 lat. Był kolejno moim starszym kolegą, potem przełożonym, a następnie podwładnym. Jak mało kto, sprawdzał się we wszystkich tych rolach.

Z początkowego okresu naszej współpracy na szczególne wspomnienie zasługują wspólne pionierskie wyjazdy naukowe do krajów powstałych z rozpadu ZSRR, w pierwszych latach ich istnienia (1993-1995). Piotr Eberhardt był wówczas współinicjatorem zawierania umów PAN z placówkami naukowymi w Ukrainie, Białorusi, Litwie i Rosji. Niektóre nawiązane wtedy kontakty trwają do dzisiaj. Ekspedycje, oprócz seminaryjnych spotkań z partnerami, miały również ogromny wymiar poznawczy. Dlatego postać Piotra Eberhardta zawsze będzie mi się kojarzyć z noclegiem w uszkodzonym autobusie na obrzeżach białoruskiej części Puszczy Białowieskiej, eksploracją zrujnowanej wówczas katedry w Królewcu (z grobem Kanta), a także ze spotkaniem towarzyskim w jednym z byłych kołchozów pod Humaniem... Badania wschodnich relacji transgranicznych były także powodem aktywnego uczestnictwa profesora Eberhardta w kolejnych konferencjach w Polańczyku i Arłamowie organizowanych przez Uniwersytet Rzeszowski i Polskie Towarzystwo Geograficzne. Dyskusja naukowa z udziałem Profesora toczyła się wówczas podczas tradycyjnych wielokilometrowych pieszych powrotów z ogniska w Guziance.

Zakład Przestrzennego Zagospodarowania, pod kierownictwem Piotra Eberhardta (1999-2005), oprócz prowadzonych badań był miejscem nieskrępowanej i szerokiej wymiany poglądów. Jako Kierownik miał on świadomość, że podstawą nowoczesnego zagospodarowania przestrzennego kraju są szeroko rozumiane uwarunkowania (ludnościowe, transportowe, geopolityczne,

środowiskowe). Dlatego sprzyjał multidyscyplinarnym badaniom, widząc jasno ich wspólny mianownik. W efekcie przestrzeń i jej kształtowanie stały się elementem zbliżającym podejścia teoretyczno-metodyczne, poglądy, a przede wszystkim ludzi. Na zebraniach słuchaliśmy wówczas nie tylko naukowców, ale także byłych polityków (różnych opcji), gości z krajów sąsiednich, urzędników, duchownych i pasjonatów funkcjonujących na obrzeżach nauki. Ta z pozoru eklektyczna struktura dyskusji kreowała jednak wartość dodaną, która wyraziła się (i nadal się wyraża) w sukcesach pracowników, a zarazem uczniów profesora Eberhardta.

Nigdy nie zapomnę chwili, gdy przejmowałem od niego kierowanie Zakładem. Wspólnie zaprosiliśmy wówczas kolegów na kieliszek wina, żartując, że to „pokojowe przejęcie". Dziś mogę powiedzieć, że faktycznie był to proces modelowy (nieczęsto spotykany w placówkach akademickich). Od następnego dnia nigdy nie doświadczyłem ze strony Piotra Eberhardta presji związanej z bieżącymi decyzjami. Zawsze natomiast mogłem liczyć na radę, pomoc i ogromną lojalność względem Zakładu i całego Instytutu.

Profesor Eberhardt był praktycznie do śmierci uczestnikiem prawie wszystkich czwartkowych seminariów. Można było liczyć na jego głos oraz pomoc, zwłaszcza gdy referaty dotyczyły prac na stopień młodszych kolegów. Także wówczas, gdy tematyka wydawała się odległa zainteresowaniom Profesora, uwagi okazywały się trafne. Dotyczyło to zarówno podejść metodycznych, jak też podkreślania wagi szerszego tła historycznego oraz społeczno-ekonomicznego dla podejmowanych tematów. Dlatego ogromną wartością kilku dziesięcioleci pracy Piotra Eberhardta w Instytucie Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN był wkład w łączenie pracy wielu pokoleń naukowców. Profesor był gwarantem ciągłości myśli naukowej w kilku ważnych tematach, a także gwarantem wymiany poglądów między osobami w bardzo różnym wieku i o różnym doświadczeniu.

Jednocześnie zarówno jako kierownik, jak też jako kolega zawsze zostawiał przestrzeń dla współpracowników i uczniów. Szczególna i wyjątkowa skromność badawcza oraz pasja naukowa kazały mu skupiać się na własnej sumiennej pracy, a nie na naukowych zaszczytach i stanowiskach. Nawet wówczas, gdy spotkania były rzadsze (pracował już tylko na części etatu) mieliśmy w Zakładzie poczucie pewnej szczególnej opieki, a zarazem przyjaźni profesora. Wiedzieliśmy, że co kilka miesięcy podzieli się z nami nowymi wynikami badań. Byliśmy pewni, że średnio raz w roku pojawi się nowa książka. Mieliśmy budujące przekonanie, że nawet jeżeli sami nazbyt uwikłaliśmy się w realizację projektów czy absurdalne wyścigi o punkty w kolejnych ewaluacjach, to jednak w naszym zespole realizowana jest także tradycyjna nauka oparta o ciekawość świata i poszukiwanie prawdy. Jej gwarantem był Piotr Eberhardt. Wiedzieliśmy też, że dyskusja naukowa toczy się stale poza murami Instytutu podczas prywatnych spotkań dwóch, niestety dziś obu już nieżyjących, przyjaciół – profesorów Piotra Eberhardta i Grzegorza Węcławowicza.

Dziś pozostaje nam życzyć sobie umiejętności kontynuowania, nie tylko badań profesora Piotra Eberhardta, ale przede wszystkim Jego unikatowego, pełnego kultury, stylu uprawiania nauki.

Współpraca z Profesorem

Mariusz Kowalski

W przedmowie opisałem sylwetkę i dorobek Profesora Piotra Eberhardta. Tu chciałem podzielić się swoimi osobistymi refleksjami będącymi efektem długoletniej z Nim znajomości i współpracy.

Zanim poznałem Profesora, przeczytałem jego prace – „Regiony wyludniające się w Polsce" oraz „Przemiany narodowościowe na Białorusi". Szczególnie ta ostatnia książka przekonała mnie, że w ramach geografii można badać zagadnienia bliskie moim zainteresowaniom. Gdy dowiedziałem się, że Profesor poszukuje asystenta, przyszedłem do niego na rozmowę z moją pracą magisterską dotyczącą zagadnień etnicznych Europy Środkowo-Wschodniej. Był to przełom 1994/1995 r., kiedy tuż po studiach geograficznych pracowałem w Urzędzie m.st. Warszawy, lecz zacząłem rozglądać się za czymś, co rzeczywiście odpowiadałoby moim upodobaniom. Najwyraźniej zrobiłem na Profesorze dobre wrażenie, gdyż we wrześniu 1995 r. zostałem przyjęty do pracy w IGiPZ PAN, gdzie Profesor został moim bezpośrednim przełożonym i głównym mentorem.

Nie mogłem chyba lepiej trafić, gdyż współpraca z Profesorem była wspaniałą intelektualną i towarzyską przygodą. Pracując pod jego opieką naukową uzyskałem możliwość wzięcia udziału w interesujących projektach naukowych dotyczących zagadnień etnicznych krajów Europy Wschodniej. Wiązało się to także z licznymi wspólnymi wyjazdami, w ramach których, dzięki przewodnictwu Profesora, mogłem poznać realia społeczno-kulturowe takich krajów, jak Litwa, Ukraina czy Białoruś. Wspólnie podróżowaliśmy również po Polsce, Słowacji, Bułgarii i Niemczech. To dzięki temu doświadczeniu mogłem wejść w zagadnienia, które są jedną z głównych osi moich zainteresowań naukowych do dzisiaj. Pracując pod kierownictwem Profesora nigdy jednak nie czułem się ograniczany w swoich badawczych zainteresowaniach. To pozwoliło mi zająć się także innymi tematami, np. geografią wyborczą, pomimo jego sceptycyzmu wobec tego kierunku badań. O jego otwartości może świadczyć jednak fakt, że ostatecznie zgodził się być promotorem mojej rozprawy doktorskiej z tej właśnie dziedziny, choć początkowo mój doktorat pisany pod jego kierunkiem miał dotyczyć polskiego obszaru etnicznego na pograniczu Litwy i Białorusi. Niemniej temu ostatniemu tematowi również pozostałem wierny, do czego motywował mnie sam Profesor. Myślę, że efektem wspólnych badań na Wschodzie była również moja

książka habilitacyjna o państwach magnackich, bo właśnie w trakcie tych wyjazdów, gdzie odwiedzaliśmy takie miejsca, jak Nieśwież, Mir, Różanę, Holszany czy Zbaraż zainteresowałem się tym fenomenem.

Myślę, że pomimo różnicy wieku i stanowiska połączyła nas przyjaźń i wzajemna tolerancja, co pozwoliło nam owocnie współpracować nad różnymi przedsięwzięciami, a jednocześnie otrzymywałem wolną rękę w tematach, które interesowały tylko mnie. Nasza współpraca kontynuowana była także po uzyskaniu przeze mnie stopnia doktora, ale z inicjatywy Profesora opierała się już na innych zasadach. Bardzo często to ja stawałem się kierownikiem projektu a on jego wykonawcą. Można tu mówić o bardzo partnerskim podejściu z jego strony. Dzięki tej współpracy nauczyłem się bardzo wiele, tak od strony naukowej, organizacyjnej, a także czysto ludzkiej. Z Profesorem mogłem otwarcie dyskutować na różne tematy – naukowe, polityczne, organizacyjne, obyczajowe, często się z nim nie zgadzając, ale nigdy nie psuło to naszych dobrych relacji. Jego mądrość, tolerancja i otwartość były dla mnie wzorem do naśladowania.

Dobra współpraca przełożyła się także na nasze pozazawodowe relacje. Był to na przykład wspólny wakacyjny wyjazd na Mazury z naszymi rodzinami, wycieczki rowerowe w czasie konferencji, zwiedzanie ciekawych miejsc w Warszawie, czy też wyprawa z Profesorem i jego synem Adamem na Ukrainę.

To dzięki Profesorowi moja naukowa przygoda stała się możliwa, to dzięki Niemu mogłem rozwijać swoje naukowe zainteresowania i wzbogacać się jako człowiek, najpierw jako jego bliski współpracownik i podwładny, później przy realizacji różnych projektów naukowych, a także jako pracownik zakładu, którego został kierownikiem. To dzięki kontaktom, które wynikały z naszej współpracy mogłem rozszerzyć sferę mojej działalności w różnych instytucjach i organach zajmujących się problematyką „wschodnią". Nigdy nie przerwaliśmy naszych relacji i pozostaliśmy w kontakcie nawet po przejściu Profesora na emeryturę.

To, co mogło nas dodatkowo łączyć, to również warszawskie korzenie naszych rodzin. Dodatkowo mój ród, podobnie jak ród Profesora, przybył do Polski z Niemiec (pierwotnie moja rodzina nosiła nazwisko Feige), co było zresztą udziałem wielu warszawskich rodzin. Zasiedzenie naszych przodków w Warszawie zaowocowało również tym, że jestem z Profesorem spowinowacony za pośrednictwem łańcucha rodzin Boye, Szczeciński, Styczek, Wójcik. Z drugiej strony odkryłem również, że z żoną Profesora posiadaliśmy w XVIII wieku wspólnych przodków w podlaskim miasteczku Mordy. Można te odkrycia uznać za symboliczne ukoronowanie naszej dobrej współpracy i przyjacielskiej znajomości, żałuję więc, że te wszystkie fakty udało mi się poznać dopiero po śmierci Profesora.

Profesor Piotr Eberhardt – Mistrz i przyjaciel

Andrzej Miszczuk

Poznałem Prof. Piotra Eberhardta w II połowie lat 80. XX w. Profesor przyjeżdżał wtedy na zajęcia do Lublina w ramach – reaktywowanej po kilkudziesięciu latach – sekcji Ekonomii na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim, kierowanej wówczas przez prof. Stefana Kurowskiego. Ja zaś byłem nowo zatrudnionym asystentem na Wydziale Ekonomicznym Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej i uczęszczałem jako wolny słuchacz na seminaria prof. Kurowskiego oraz wykłady wielu wybitnych profesorów (m.in. Władysława Bartoszewskiego czy Adama Strzembosza). W latach 80. XX w. KUL był niewielką, ale renomowaną uczelnią, w której można było sobie pozwolić na swobodne wyrażanie poglądów, co nie było normą na znacznie większym UMCS. Historia lubi jednak płatać figle. I w wolnej Polsce to UMCS stał się uczelnią otwartą, w której zatrudnienie znajdują m.in. wybitni profesorowie z KUL.

Prof. Piotr Eberhardt był konsultantem w ramach grantu, którym kierowała moja ówczesna szefowa, a ja byłem jednym z wykonawców. Zależało mi – m.in. z przyczyn rodzinnych – na szybkim zrobieniu doktoratu, co w ówczesnych realiach Wydziału Ekonomicznego UMCS, a szczególnie przy moich dość trudnych relacjach z ówczesną szefową, okazało się niemożliwe. Zwróciłem się wtedy do prof. P. Eberhardta z prośbą o objęcie funkcji mojego promotora. Profesor się chętnie zgodził, bo mając świetny dorobek naukowy, nie miał żadnego doktoranta, a to był warunek niezbędny do uzyskania tytułu profesora. Obaj bardzo zmotywowani uwinęliśmy się z moim doktoratem w ciągu niecałych dwóch lat, spotykając się regularnie co 2 tygodnie, zgodnie z harmonogramem przyjazdów Profesora do Lublina. Tematyka mojego doktoratu dotyczyła wpływu depopulacji obszarów wiejskich na rolnictwo wschodniej Lubelszczyzny i mieściła się w obszarze ówczesnych zainteresowań badawczych Profesora, który właśnie chwilę wcześniej wydał swoją pionierską pracę dotyczącą regionów wyludniających się w Polsce (w ramach grantu kierowanego przez prof. Andrzeja Stasiaka). Pewnym kosztem mojej decyzji było zwolnienie mnie z Wydziału Ekonomicznego, ale szybko znalazłem zatrudnienie na Wydziale Politologii UMCS (wówczas Instytucie Nauk Politycznych), w którym przepracowałem – w bardzo dobrej atmosferze – 17 kolejnych lat.

Dzięki Profesorowi Eberhardtowi poznałem wielu pracowników IGiPZ PAN, z którymi do dziś utrzymuję kontakty. Profesor skontaktował mnie także z prof. Maciejem Bałtowskim, który kierował wówczas dużym grantem dotyczącym

współpracy transgranicznej dla potrzeb powstającego Euroregionu Bug. Dzięki temu problematyka współpracy transgranicznej stała się jednym z ważnych kierunków moich badań. Planowałem napisanie także rozprawy habilitacyjnej z zakresu tej tematyki, ale Profesor zasugerował (ale w żaden sposób nie narzucał) zmianę tego pomysłu. Jego zdaniem problematyka podziałów administracyjnych III RP wywołała w latach 90. XX w. bardzo dużą dyskusję i była zagadnieniem, którego nikt w sposób kompleksowy i jednocześnie syntetyzujący nie opracował. Przyznałem Profesorowi rację i w ten sposób powstała moja monografia habilitacyjna, w której zestawiałem różne koncepcje regionalizacji administracyjnej III RP (w tym Profesora) z rzeczywistością odbiegającą od rozważań naukowych, co starałem się wyjaśnić za pomocą teorii gier. Profesor był także recenzentem mojej książki profesorskiej, poświęconej analizie uwarunkowań peryferyjności regionów przygranicznych.

Traktowałem Profesora Piotra Eberhardta jak mojego Mistrza, mentora, któremu zawdzięczam swój rozwój naukowy. Profesor miał dużą umiejętność odróżniania spraw ważnych od mało istotnych. Było to widoczne nie tylko w Jego opiniach na temat mojego dorobku, ale także wobec otaczającej nas rzeczywistości. Wziąłem sobie też do serca uwagę Profesora, żeby nie trzymać się całe życie zawodowe jednej, zwłaszcza wąskiej problematyki badawczej. Jeśli uznamy, że nie jesteśmy w stanie nic nowego już wnieść, to należy zająć się innymi zagadnieniami. Profesor kilkakrotnie tak właśnie postąpił, otwierając nowe, wcześniej słabo lub wcale niedostrzegane obszary badawcze.

Myślę, że mogę też nazwać Profesora moim przyjacielem, który wspierał mnie w trudnych sytuacjach. Jedną z nich była konieczność powtórki mojego kolokwium habilitacyjnego. Profesor znał też moją rodzinę: żonę i trójkę dzieci, z których najmłodszy syn jest imiennikiem Profesora, gdyż nosi imiona Piotr Jan. Profesor często o niego pytał. Miałem też okazję poznać żonę, syna i synową Profesora. Pomimo przejścia Profesora na emeryturę regularnie utrzymywaliśmy kontakty telefoniczne, a od czasu do czasu także się spotykaliśmy. W czerwcu 2020 r. umówiliśmy się na rozmowę po wakacjach, które Profesor zamierzał spędzić na swojej ulubionej działce w okolicach Mińska Mazowieckiego. Informacja o śmierci Profesora kompletnie mnie zaskoczyła – gdyż wydawał się być w dobrej formie, uprawiał sport (siatkówka, rower) i miał różne pomysły naukowe.

Profesor był wyznania ewangelicko-augsburskiego (luterańskiego) i takie było też nabożeństwo pogrzebowe na warszawskim cmentarzu przy ul. Młynarskiej. Prowadzący je ks. dr Dariusz Chwastek przedstawił sylwetkę Profesora w taki sposób, że ja, znając Profesora ponad 30 lat, nie byłem w stanie wiele już dodać. Po nabożeństwie nawiązałem kontakt z ks. Chwastkiem i przez kolejny rok, raz w miesiącu spotykaliśmy się w niewielkiej grupie online (pandemia), rozmawiając o Kościele Ewangelicko-Augsburskim, a w roku 2022 dokonałem konwersji. Można zatem powiedzieć, że nawet po swojej śmierci Profesor wpłynął na pewne moje życiowe decyzje.

Szkoda, że we współczesnej polskiej nauce coraz bardziej brakuje takich ludzi jak Prof. Piotr Eberhardt, czyli wybitnych, bardzo pracowitych uczonych, odkrywających z pasją nowe obszary badawcze, a przy tym skromnych, empatycznych i wspierających młodych ludzi.

Wspomnienia o Profesorze

Aleksander Smalianczuk

O profesorze Piotrze Eberhardzie po raz pierwszy usłyszałem w 1994 r., kiedy z zainteresowaniem przeczytałem jego książkę *Przemiany narodowościowe na Białorusi* (Warszawa – 1994), a później napisałem recenzję, która ukazała się w tomie II (1995) „Białoruskiego Przeglądu Historycznego" (red. Hennadź Saganowicz)[1]. Recenzja była miejscami dość krytyczna, gdyż została napisana przez bardzo młodego białoruskiego historyka, który skrupulatnie wykazywał błędy merytoryczne w dość odważnych refleksjach polskiego badacza na temat dziejów Białorusi w XIX i XX w. Jednocześnie samo badanie zostało ocenione pozytywnie. W recenzji zauważyłem, że badania polskiego naukowca znacząco wzbogaciły studia polsko-białoruskie i postawiły ważne pytania dla białoruskiej historiografii. Książka Piotra Eberhardta poświęcona była przede wszystkim losom Polaków na Białorusi, ale jednocześnie była daleka od polskiego etnocentryzmu. Autor unikał także dyskursu „kresów wschodnich" i z życzliwością witał niepodległość Białorusi.

W 1995 r. na międzynarodowej konferencji w Lublinie miałem szczęście poznać Profesora osobiście. O mojej recenzji już wiedział i serdecznie podziękował mi za jej „przenikliwość". To ostatnie było uderzające, gdyż w rodzimej historiografii krytyczne uwagi pod adresem określonego tekstu są często odbierane przez autora jako osobista zniewaga, zwłaszcza jeśli są wyrażane przez badacza młodszego pokolenia. Na tej konferencji dużo rozmawialiśmy o problemach przeszłości i teraźniejszości Białorusi. Spotkanie to stało się początkiem ponad 10-letniej współpracy, co było niezwykle ważne przede wszystkim dla mnie. Powstała dość rzadka okazja dla białoruskiego historyka do nawiązania kontaktu z wybitnym naukowcem na europejskim poziomie i wspaniałą osobą, która zdecydowała się wesprzeć młodego kolegę z Białorusi.

Dzięki Piotrowi Eberhardtowi poznałem środowisko znanych polskich geografów, w tym także tych o skłonnościach do antropologicznego rozumienia geografii, mogłem wziąć udział w szeregu międzynarodowych konferencji naukowych, a latem 1995 r. jako uczestnik Szkoły Letniej Studiów Europy Wschodniej miałem okazję wysłuchać wykładów wybitnych polskich i europejskich historyków i politologów. Wszystko to stało się prawdziwym odkryciem świata polskiej

[1] P. Eberhardt, *Przemiany narodowościowe na Białorusi*. Warszawa 1994, „Belaruski gistaryčny agliad", 1995, 2(1), 142-152.

nauki. W kolejnych latach miałem szczęście brać udział w szeregu wyjazdów naukowych na Białoruś i Litwę, które prowadził Profesor, a w których uczestniczył jego ówczesny doktorant i współpracownik Mariusz Kowalski. W istocie były to badania terenowe, podczas których dość często poruszano problemy stosunków polsko-litewsko-białoruskich, badano wizerunek Polski i Polaków w pamięci komunikacyjnej Białorusinów i Litwinów, a także stosunek miejscowych Polaków do państw litewskiego i białoruskiego.

Należy podkreślić otwartość i zainteresowanie Profesora opinią każdego uczestnika tych wyjazdów, szacunek dla zdania innych ludzi, umiejętność spokojnego omawiania najtrudniejszych kwestii z przeszłości stosunków polsko-litewsko-białoruskich. Była to też świetna Szkoła, gdyż podczas tych podróży z końca lat 90. i początku XXI w. zrodziło się moje zainteresowanie historią mówioną, co stworzyło podwaliny pod moją własną pracę w obszarze badań nad pamięcią. Działalność naukowa Profesora i jego walory osobiste, a przede wszystkim chęć wspierania i pomagania swoim pracownikom i współpracownikom w ich poszukiwaniach twórczych i problemach życiowych, budzą ogromny szacunek.

Dziś mogę powiedzieć, że spotkanie i współpraca z Profesorem były prawdziwym darem naukowego losu, który między innymi pomógł zrozumieć wagę i wartość kontaktów z naukowcami polskimi i badaczami innych krajów, potrzebę szerokiego dialogu przedstawicieli różnych narodowych historiografii i szkół naukowych. Spotkanie to pomogło także zrozumieć szczególną misję historyka i humanisty w Europie Środkowo-Wschodniej, gdzie problematyka pamięci i polityki historycznej dotychczas nie pożegnała się z epoką nacjonalizmu.

Space, Time and People

Anthropogeographical Studies Dedicated to the Memory of Professor Piotr Eberhardt

SUMMARY

This volume is dedicated to the memory of Professor Piotr Eberhardt, who devoted 65 years of his life to geography – first as a student of the discipline at the University of Warsaw, and then, until the end of his days, as a scholar affiliated for six decades with the Institute of Geography and Spatial Organization of the Polish Academy of Sciences in Warsaw. The publication comes one year after the 90th anniversary of his birth and the 5th anniversary of his death. The co-authors of this volume and the community of the Institute of Geography and Spatial Organization of the Polish Academy of Sciences wish, through this publication, to pay tribute to and express their appreciation for the achievements of this outstanding scholar, including the role he played in the development of Polish geography and as a mentor and teacher to many students of socio-economic geography and related fields.

The volume is divided into four parts. The first three contain substantive studies addressing topics inspired to a greater or lesser extent by Professor Eberhardt's work, interests, or family background. Thus, M. Barwiński discusses the issue of nationality in cartography, A. Eberhardt examines the life and work of Włodzimierz Wakar, Professor Eberhardt's grandfather, and K. Kocsis addresses issues of border and ethnic changes in relation to Hungary. M. Kowalski's study is devoted to issues of religious diversity and voting behavior, while the work by K. Leśniewska-Napierała and T. Napierała addresses the economic determinants of local elections. R. Matykowski undertook an analysis of the phenomenon of multiple capitals, A. Miszczuk presented an assessment of the country's territorial-administrative reform; A Rykała and M. Kuliś presented their reflections on the commemoration of Holocaust victims; M. Sobczyński analyzed the Soviet authorities' nationality policy; and R. Szul presented geopolitical reflections on the concept of the nation. P. Śleszyński examines the spatial continuity and persistence of depopulation in Poland. The fourth part featured statements from individuals who shared their memories and reflections drawn from their direct interactions with Professor Eberhardt (T. Komornicki, M. Kowalski, A. Miszczuk, A. Smalianczuk).

Autorzy

Marek Barwiński – dr hab., profesor Uniwersytetu Łódzkiego, kierownik Katedry Geografii Politycznej, Historycznej i Studiów Regionalnych, dyrektor Instytutu Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Organizacji Przestrzeni UŁ. Zainteresowania badawcze: geografia polityczna i historyczna, mniejszości narodowe, etniczne i wyznaniowe, geografia granic i pogranicza, przekształcenia terytorialne państw, kartografia etniczna. Autor ponad stu publikacji naukowych. Od wielu lat znajdujący inspirację badawczą w opracowaniach naukowych prof. Piotra Eberhardta, zwłaszcza z zakresu problematyki etnicznej oraz kształtowania granic Polski. W 2002 r. prof. Eberhardt był jednym z recenzentów rozprawy doktorskiej „*Podlasie jako pogranicze narodowościowo-wyznaniowe*" ówczesnego magistra Marka Barwińskiego.

marek.barwinski@geo.uni.lodz.pl 0000-0001-8059-6884

Adam Eberhardt – dr, wicedyrektor Studium Europy Wschodniej UW, ekspert ds. międzynarodowych z bogatym doświadczeniem doradztwa dla administracji państwowej. Od 25 lat związany z Ośrodkiem Studiów Wschodnich: początkowo ekspert, przez osiem lat wicedyrektor, a następnie w latach 2016-2022 dyrektor OSW. Obecnie członek Rady Ośrodka. Pracował również jako szef badań i analiz w Polskim Instytucie Spraw Międzynarodowych. W latach 2020-2024 Pełnomocnik Prezesa Rady Ministrów ds. Wspierania Reform w Rep. Mołdawii. Zainteresowania badawcze: polska polityka wschodnia, stosunki międzynarodowe na obszarze postsowieckim, polityka zagraniczna Rosji, Ukrainy i Białorusi. Syn prof. Piotra Eberhardta.

a.eberhardt3@uw.edu.pl 0009-0003-4413-5193

Károly Kocsis – research professor at the Geographical Institute of the Research Centre of Astronomy and Earth Sciences of the HUN-REN (Budapest), professor at the Institute of Geography and Geoinformatics at the University of Miskolc, full member of the Hungarian Academy of Sciences (MTA), president of the Committee of the Hungarian Scientists Abroad at the MTA. Research interests: ethnic, religious, political and historical geography, atlas cartography, with special regard to Central and Southeastern Europe. Chairman of the Editorial Board of the National Atlas of Hungary. Author of more than five hundred scientific

publications. Long-time (mainly in the 1990s) collaborator of Prof. Piotr Eberhardt, with whom he often exchanged publications, maps and data. He had great respect for Prof. Eberhardt, whose great work had a great influence on his later research activity in the field of ethnic-population geography.

kocsis.karoly@csfk.org 0009-0003-5212-4670

Tomasz Komornicki – prof. dr hab., dyrektor Instytutu Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN w Warszawie, profesor na Wydziale Nauk o Ziemi i Gospodarki Przestrzennej UMCS w Lublinie, przewodniczący Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN, członek Rady Doskonałości Naukowej. Zainteresowania badawcze: geografia społeczno-ekonomiczna, polityka transportowa, dostępność transportowa, powiązania funkcjonalne, granice, planowanie wielkoprzestrzenne. Autor ponad 450 publikacji naukowych, kierownik/uczestnik kilkudziesięciu projektów badawczych (HORYZONT 2020, ESPON, INTERREG, NCN). Wieloletni współpracownik profesora Piotra Eberhardta, m.in. w projektach i publikacjach związanych ze współpracą transgraniczną na wschodnim pograniczu Polski, współuczestnik jego pierwszych wyjazdów studyjnych na Ukrainę, Białoruś i do Rosji na początku lat 90.

t.komorn@twarda.pan.pl 0000-0002-7178-125X

Mariusz Kowalski – dr hab., profesor Instytutu Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN w Warszawie, profesor wizytujący Studium Europy Wschodniej UW, członek Rady do Spraw Polaków poza Granicami Kraju. Zainteresowania badawcze: geografia polityczna i historyczna, geografia ludności, zagadnienia etniczne, historyczne i współczesne podziały terytorialne, ewolucja systemów politycznych i społeczno-gospodarczych, geozofia i genealogia. Autor około 200 publikacji naukowych. Asystent, doktorant i długoletni współpracownik prof. Piotra Eberhardta, pod którego kierunkiem uczestniczył w wielu projektach badawczych z zakresu geografii ludności i geografii politycznej krajów Europy Środkowej i Wschodniej, i z którego inspiracji wciąż korzysta w swojej pracy naukowej.

mar.kow@twarda.pan.pl 0000-0003-3417-0369

Magdalena Kuliś – lic., studentka Wydziału Nauk Geograficznych Uniwersytetu Łódzkiego (Katedra Geografii Politycznej, Historycznej i Studiów Regionalnych).

magdalena.kulis@edu.uni.lodz.pl 0009-0009-6553-4920

Katarzyna Leśniewska-Napierała – dr, od 2014 r. pracuje w Instytucie Zagospodarowania Środowiska i Polityki Przestrzennej na Wydziale Nauk Geograficznych Uniwersytetu Łódzkiego. Współpracuje także z portugalskim CiTUR – Centre for Tourism Research, Development, and Innovation. Zainteresowania badawcze: partycypacja społeczna, obszary wiejskie, gospodarka przestrzenna, geografia polityczna. Uczestniczyła w projektach edukacyjnych

i badawczych, m.in. „Sustainable Spatial Planning of Tourism Destinations" (Erasmus+), "ReHousIn: Reducing Housing Inequalities" (Horyzont Europa), „Significance of Competitions in Higher Education" (EOG), „Unlocking transformative ecotourism potential for sustainable regional development" (Interreg). Jest także reprezentantem w Association of European Schools of Planning (AESOP). Prof. Piotr Eberhardt pełnił funkcję recenzenta jej rozprawy doktorskiej pt. *Geograficzno-polityczne uwarunkowania sytuacji mniejszości polskiej na Litwie i Łotwie po 1990 r.*

katarzyna.lesniewska@geo.uni.lodz.pl 0000-0003-2998-6179

Roman Matykowski – dr hab., emerytowany profesor Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu (na Wydziale Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Gospodarki Przestrzennej). Zainteresowania badawcze: geografia wyborcza (mniejszości narodowe w Polsce, wybory do Sejmu, wybory lokalne), geografia polityczna (regionalizm, zmienność granic), geografia społeczna i kulturowa (problematyka muzyki i dźwięku w kontekście przestrzennym; problematyka religijna, kręgi kulturowe). W pierwszej dekadzie XXI w. był uczestnikiem zebrań naukowych w Zakładzie Przestrzennego Zagospodarowania IGiPZ PAN, na których często spotykał prof. Piotra Eberhardta. Na tych spotkaniach i po nich prowadził szeroką wymianę poglądów, a Profesor stał się także inspiratorem niektórych jego publikacji z zakresu geografii politycznej (o trwałości i zmienności granic w Europie; o koncepcji pan-państw).

mat@amu.edu.pl 0000-0002-7263-8383

Andrzej Miszczuk – prof. dr hab., dyrektor Instytutu Ekonomii i Finansów UMCS w Lublinie, kierownik Katedry Polityki Gospodarczej i Regionalnej, członek Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN, przewodniczący Oddziału Lubelskiego Polskiego Towarzystwa Geograficznego. Zainteresowania naukowe: rozwój lokalny i regionalny, współpraca transgraniczna, podziały administracyjne, społeczno-ekonomiczne aspekty zmian klimatu. Autor ponad 200 publikacji naukowych. Pierwszy doktorant Profesora Piotra Eberhardta, z inspiracji którego powstały też kolejne prace awansowe (rozprawa habilitacyjna i monografia profesorska).

andrzej.miszczuk@mail.umcs.pl 0000-0001-6928-6535

Tomasz Napierała – dr, zawodowo związany z Wydziałem Nauk Geograficznych Uniwersytetu Łódzkiego od 2003 r. Współpracuje również z portugalskim CiTUR – Centre for Tourism Research, Development, and Innovation. Choć jego główne zainteresowania lokują się w obszarze geografii turyzmu, w swoich badaniach podejmował również zagadnienia dotyczące wydatków inwestycyjnych samorządów, w tym manipulacji wyborczych. Aktywnie uczestniczył w międzynarodowych mobilnościach w ramach programu Erasmus+ oraz projektach finansowanych ze środków EEA and Norway Grants. W latach 2019-2022 kierował

międzynarodowym projektem SPOT – Sustainable Spatial Planning of Tourism Destinations. W latach 2020-2024 pełnił funkcję Sekretarza Polskiego Towarzystwa Geograficznego, a we wrześniu 2024 r. objął funkcję członka komitetu sterującego International Geographical Union's Commission on Tourism, Leisure, and Global Change.

tomasz.napierala@geo.uni.lodz.pl 0000-0002-6407-5197

Andrzej Rykała – dr hab., specjalizuje się w geografii religii, politycznej, historycznej i społecznej; prof. Uniwersytetu Łódzkiego. Autor, współautor i redaktor kilkunastu książek (m.in. *Przemiany sytuacji społeczno-politycznej mniejszości żydowskiej w Polsce po drugiej wojnie światowej*; *Mniejszości religijne w Polsce – geneza, struktury przestrzenne, tło etniczne*; *W reakcji na powojenną przemoc antysemicką. Samoobrona Żydów w Łodzi – uwarunkowania społeczno-polityczne i przestrzenne*; *Atlas historii Żydów polskich*; *Społeczność żydowska i niemiecka w Łodzi po 1945 r.*). Założyciel i redaktor czasopisma naukowego „Studia z Geografii Politycznej i Historycznej", współredaktor serii monograficznej „Region and Regionalism"; członek Ośrodka Badań Interdyscyplinarnych nad Wielokulturową i Wielonarodową Łodzią i Regionem UŁ, współzałożyciel i członek zarządu Stowarzyszenia Centrum Badań Żydowskich. Podczas prowadzenia czasopisma blisko współpracował z Prof. Piotrem Eberhardtem jako autorem tekstów do niemal każdego tomu, na prośbę Profesora zrecenzował Jego książkę *Political Migrations on Polish Territories* (1939-1950), za zaszczyt poczytuje sobie otrzymywane od Profesora książki Jego autorstwa z dedykacją „w dowód przyjaźni i uznania".

andrzej.rykala@geo.uni.lodz.pl 0000-0002-2183-3103

Aleksander Smalianczuk – prof. dr hab. (Instytut Slawistyki PAN), członek Rady Naukowej Instytutu Wielkiego Księstwa Litewskiego (Kowno). Zainteresowania badawcze: historia ruchów narodowościowych w regionie Białoruś-Litwa-Polska, historia Białorusi XIX-XX w., memory studies (historia mówiona oraz polityka historyczna): przypadek Białorusi. Autor ponad dwustu publikacji naukowych. Współpracował z prof. Piotrem Eberhardtem podczas badań terenowych na Białorusi w pierwszej dekadzie XXI w., a prace Profesora z zakresu demografii miały bardzo wielkie znaczenie dla jego rozwoju naukowego.

aleksander.smalianchuk@ispan.edu.pl 0000-0002-1827-5083

Marek Sobczyński – prof. dr hab., Katedra Geografii Politycznej, Historycznej i Studiów Regionalnych na Wydziale Nauk Geograficznych Uniwersytetu Łódzkiego. Zainteresowania badawcze: geografia polityczna (zmiany terytorialne, konflikty, mniejszości) i historyczna (granice reliktowe, morfologia miasta), geografia wyborcza oraz historia geografii. Autor ponad 250 publikacji naukowych. Prof. dr hab. Piotr Eberhardt był recenzentem w przewodzie profesorskim autora, oraz recenzentem w trzech przewodach doktorskich promowanych przez autora.

Współpraca naukowa autora z P. Eberhardtem trwała przez ponad trzy dekady i obejmowała udział w naukowych projektach rządowych, współpracę redakcyjną w kilkunastu publikacjach monograficznych i redagowaniu kilku czasopism, wspólny udział w konferencjach, ale również osobistą przyjaźń opartą na tożsamości zainteresowań naukowych.

marek.sobczynski@geo.uni.lodz.pl 0000-0003-1066-3687

Roman Szul – dr hab., urodzony w 1952 r. w Turzym Polu (Podkarpackie). Ukończył studia w roku 1976 na Wydziale Nauk Ekonomicznych Uniwersytetu Warszawskiego. Od roku 1977 do chwili obecnej związany zawodowo z Uniwersytetem Warszawskim. Obecnie emerytowany profesor UW w Centrum Europejskich Studiów Regionalnych i Lokalnych Instytutu Ameryk i Europy UW. W początkach działalności naukowej zajmował się głównie zagadnieniami ekonomicznymi: transformacją ustrojową, polityką gospodarczą i przestrzenną oraz międzynarodowymi stosunkami gospodarczymi. Od ponad dwudziestu lat interesuje się ideą narodową, regionalizmem, kwestiami polityczno-językowymi i tematem „dynamiki cywilizacji". Przez wiele lat współpracował z prof. Eberhardtem, m.in. w latach 90. w ramach Polskiego Towarzystwa Geograficznego (konferencje w Polańczyku), a w XXI w. do Jego śmierci w ramach Polskiego Towarzystwa Geopolitycznego (uczestnictwo w zjazdach, publikacje pod kierownictwem Profesora, inspirujące rozmowy) i przy innych okazjach.

r.szul@uw.edu.pl 0000-0002-2166-0003

Przemysław Śleszyński – prof. dr hab., od 1997 r. związany zawodowo z Instytutem Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN w Warszawie. Zajmuje się geografią społeczno-ekonomiczną i gospodarką przestrzenną, w tym zagadnieniami demograficzno-migracyjnymi, rozwojem miast i regionów, planowaniem przestrzennym i regionalnym, geografią transportu i wyborczą. Wiele kierunków zainteresowań nawiązuje do wczesnego, prekursorskiego dorobku prof. Piotra Eberhardta, tj. delimitacji i klasyfikacji terytorialnych, badań depopulacji, organizacji terytorialnej oraz geografii przedsiębiorstw, które to prace wywarły istotny wpływ na drogę badawczą. W tym kontekście był autorem m.in. delimitacji Miejskich Obszarów Funkcjonalnych (2013) oraz listy tzw. miast tracących funkcje społeczno-gospodarcze (2017), koordynował też prace nad delimitacją obszarów problemowych w Polsce (od 2016).

psleszyn@twarda.pan.pl 0000-0002-1369-6129